

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

**За темою № 7 - Ринкове господарство країн європейської цивілізації
в період монополістичної конкуренції (друга половина ХІХ – початок ХХ
ст.)**

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від
31.08.2021 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст
вищої категорії, викладач-методист, Луценко Г. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму
Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського,
Доктор економічних наук, професор, Дружиніна В.В.
2. Викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к. е.
н., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Пушкар О.І.

План лекції:

1. Економічні умови періоду виникнення монополістичної конкуренції.
2. Історичні умови зародження і розвитку марксистської політичної економії.
3. Економічні вчення періоду монополістичної конкуренції.

Література:

Основна:

1. Богиня Д. П. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 428 с.
2. Економічна історія : навчальний посібник / Т. В. Ус, Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 244 с.
3. Економічна історія України : історико-економічні дослідження : в 2 томах / В. М. Литвин. – К., 2011. Том 1. – 695 с. Том 2. – 607 с.
4. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. Ю. Амосов, В. В. Калюжний, В. Л. Міненко та ін. – Х. : Магістр, 2009. – 408 с.
5. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Г. М. Грігорян, О. О. Губарєв, Т. Є. Калашник та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 314 с.
6. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Феценко, Н. О. Тимочко. – К., 2010. – 743 с.

Допоміжна:

7. Бойко А. Р. Історія України : навчальний посібник / А. Р. Бойко. – К. : АкадемВидав, 2010. – 687 с.
8. Воробйова Л. Ю. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Ю. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 66–67.
9. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.
10. Годзина Г. С. Экономическая история : учебник / Г. С. Годзина, Г. П. Воцанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 254 с.

Інформаційні ресурси

1. Законодавчі та нормативні акти України. – Режим доступу : www.uazakon.com.
2. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

1. Економічні умови періоду виникнення монополістичної конкуренції

На рубежі XIX-XX ст. головною тенденцією розвитку економіки став перехід від капіталізму, що ґрунтувався на вільній конкуренції окремих самотійних державних і приватних підприємств, до капіталізму, який базується на різних формах монополій або олігополій.

В історію кінець XIX - початок XX ст. увійшов як період другої технологічної революції (перша - промисловий переворот), яка продовжувалась до Першої світової війни (1914-1918).

В цей період відбулися такі події:

- ✓ впровадження у виробництво електродвигунів;
- ✓ було створено турбогенератор;
- ✓ виникли нові галузі промисловості - електрохімія, електрометалургія, електричний транспорт;
- ✓ з'явилися двигуни внутрішнього згорання;
- ✓ було побудовано перший автомобіль;
- ✓ однією із провідних галузей стала електротехніка;
- ✓ винайшли лампу розжарювання;
- ✓ набула широкого розвитку техніка засобів зв'язку;
- ✓ почалося використання телефонного зв'язку;
- ✓ поширювалось використання радіо;
- ✓ дістали розвиток електричне зварювання, кування і виплавка металів;
- ✓ з'явився новий вид транспорту – автомобільний;
- ✓ автомобілебудування зумовили широке будівництво шосейних доріг;
- ✓ значного розвитку набуває хімічна промисловість;
- ✓ почалося виробництво штучних (анілінових) барвників;
- ✓ почала широко застосовуватись хімія синтетичних волокон - пластмас, ізоляційних матеріалів штучного волокна, штучного каучуку;
- ✓ було отримано карболіт та інші пластичні маси;
- ✓ було розроблено нові ефективні технології отримання сірчаної кислоти та соди;
- ✓ запропоновано методи виготовлення аміаку - основи для азотних сполучень, необхідних у виробництві фарбників, мінеральних добрив і вибухових речовин;
- ✓ у сільському господарстві почали широко застосовувати мінеральні добрива;
- ✓ почали застосовувати крекінг-процес - метод розкладення нафти при високих тисках і температурах;
- ✓ відкрито метод виробництва рідкого пального з твердого палива;

✓ у текстильній промисловості появився автоматичний ткацький верстат.

Результати технологічної революції:

1. Промисловий переворот XVIII-XIX ст. привів до становлення машинної індустрії, зміни соціальної структури суспільства: утворення двох нових класів - буржуазії і найманих робітників, утвердження панування буржуазії.

2. Друга технологічна революція привела до появи багатьох нових галузей промислового виробництва, яких раніше не знала історія: електротехнічної, хімічної, нафтопереробної, машинобудівної та ін.

3. Відбувалася диверсифікація не тільки галузей, а й підгалузей (машинобудування - виробництво локомотивів, автомобілів, літаків, кораблів (річкових і морських), трамваїв та ін.).

4. Зміни технології виробництва, застосування нових матеріалів і швидке зростання нових галузей і машинобудування привели до зміни структури чорної металургії - значно зріс попит на сталь.

5. Друга НТР змінила світову галузеву структуру промисловості. На перший план вийшли галузі важкої індустрії, значно випередивши за темпами зростання легку промисловість.

6. У результаті другої технологічної революції замість індивідуальної приватної форми власності основною стає акціонерна, у сільському господарстві - фермерська (два варіанти господарювання - американський і прусський).

2. Історичні умови зародження і розвитку марксистської політичної економії

І. Марксизм виник у 40-х рр. XIX ст. як напрям класичної політекономії, що претендував на вдосконалення методу теоретичних досліджень і створення нової соціальної картини світу.

Джерелами марксизму були німецька класична філософія (Гегель, Фейєрбах), французький утопічний соціалізм (Оуєн, Фур'є, Сен-Сімон), англійська класична політекономія (Сміт, Рікардо).

Історичні умови виникнення марксизму:

➤ крах феодалізму і бурхливий розвиток капіталізму в країнах Західної Європи і Північної Америки, зміна суспільно-економічних формацій;

➤ гігантський розвиток продуктивних сил, промисловий переворот в Англії, а згодом в США, Франції, Німеччині і Росії;

➤ зміна класової структури суспільства, поява на політичній арені двох нових провідних класів - буржуазії і робітників;

➤ остаточне формування класичних наукових шкіл німецької філософії (Гегель, Фейєрбах), англійської політекономії (Сміт, Рікардо), французького утопічного соціалізму (Сен-Сімон, Фур'є).

Карл Маркс (1818-1883), німецький юрист, активний учасник революційного руху.

Основний науковий твір К. Маркса - «Капітал» I том (1867 р.) II том (1885 р.), III том (1894 р.), IV том - оформлення і видання Ф. Енгельса.

Методологія К. Маркса:

- використовує розроблену методологію матеріалістичної діалектики і відкриває той факт, що в основі суспільного життя лежить матеріальне виробництво.

- доводить, що суспільстві розвивається унаслідок своїх внутрішніх суперечностей, основним з яких є конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами.

Теорія вартості.

1. Відкриває подвійний характер праці і його двояку роль в створенні вартості.

2. Визначає ціну товару як грошовий вираз вартості.

Теорія доданої вартості.

1. Робітник продає на ринку не працю, а робочу силу - сукупність фізичних і інтелектуальних сил, які використовуються у виробництві товару. Робоча сила є специфічним товаром, який має споживацьку вартість (здібність до продуктивної праці) і мінову вартість (сумі життєвих коштів, необхідних для змісту робітника і його сім'ї).

2. Підприємець купує робочу силу ради споживацької вартості і повністю оплачує не вартість. Але робітник працює значно більше часу, чим необхідно для створення вартості його робочої сили. Весь результат роботи за рамками необхідного робочого часу для створення вартості робочої сили складає додану вартість.

3. Розрізняє абсолютну і відносну форми доданої вартості.

4. Доходи.

Заробітна плата – грошовий вираз вартості товару «робоча сила».

Прибуток – форма доданої вартості, яка виступає в трьох функціональних видах:

- промисловий прибуток;
- торговий прибуток;
- ссудний відсоток.

Рента – форма доданої вартості в землеволодінні. Виступає у виді:

а) абсолютної ренти (зв'язаної з наявністю монополії приватної власності на землю);

б) диференційної ренти (зв'язаної з різною якістю і продуктивністю земельних ділянок).

Теорія капіталу.

1. Капітал - це вартість, яка створює додану вартість. **Самозростаюча вартість виступає в трьох функціональних формах:**

- а) промисловий,
- б) торговий,
- в) позиковий.

2. Розділяє капітал на:

- а) **основний** - та частина капіталу, яка постійно знаходиться у виробництві і переносить свою вартість на створений продукт по частинах;
- б) **оборотний** - та частина капіталу, яка використовується у виробництві раз і повністю переносить свою вартість на створений продукт;
- в) **постійний** - та частина капіталу, який витрачається на покупку засобів виробництва;
- г) **змінний** - та частина капіталу, яка витрачається на робочу силу.

3. Виводить залежність між постійним і змінним капіталом і називає її органічною будовою капіталу.

Відтворення.

В суспільстві весь обсяг виробленої продукції в матеріальному виробництві називають сукупним суспільним продуктом і вважають, що його формує два підрозділи - виробництво засобів виробництва (I) і виробництво предметів споживання (II). Для безперервного процесу відтворення в суспільстві повинні виконуватися наступні умови:

а) для простого відтворення:

$$\begin{aligned} I(v+m) &= \Pi c \\ I(v+m) + \Pi(v+m) &= \Pi(c+v+m) \\ I(c+v+m) &= I_c + \Pi c; \end{aligned}$$

б) для розширеного відтворення:

$$\begin{aligned} I(v+m) &> \Pi c \\ I(v+m) + \Pi(v+m) &> \Pi(c+v+m) \\ I(c+v+m) &> I_c + \Pi c. \end{aligned}$$

Але в реальному житті ці пропорції можуть суттєво порушуватися. Бажання підприємців отримувати усе більші прибутки приводить до масового оновлення капіталу, до розширеного відтворення виробництва. За рахунок введення в дію нових машин і обладнання зростає органічна будова капіталу (c/v). Виробництво зростає більш швидкими темпами, має попит населення. Звідси, виникають кризи перевиробництва.

Теорія соціально-економічного устрою суспільства.

1. Анатомія суспільства складається з базису (виробничих відносин, які відображають той або інший стан виробничих сил) і надбудови (політики, права, культури, релігії).

2. Розвиток суспільстві приводить до суперечності між досягнутим рівнем продуктивних сил і характером виробничих відносин, унаслідок дозволу якого змінюється і надбудова суспільства.

3. Кожен спосіб виробництва змінюється через загострення його розбіжностей, які неможливо дозволити, не змінивши в цілому сам економічний і суспільний пристрій.

4. Процеси зміни способів виробництва відбуваються еволюційно, коли сторіччями визріває конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами.

Отже, Маркс:

- Заклав основи дослідження співвідношення між споживанням і накопиченням, які займають центральне місце в сучасній економічній теорії;
- Створив своєю теорією відтворення основу концепції загальної ринкової рівноваги;
- Показав обмежену роль чинника статичної ринкової рівноваги порівняно з технічною, виробничою структурою, як випереджаючим елементом розвитку.

3. Економічні вчення періоду монополістичної конкуренції

а). Маржиналізм: його виникнення та сутність в економічних поглядах.

Важливим етапом розвитку економічної науки наприкінці XIX ст. стало відкриття маржинального аналізу та започаткування неокласичної теорії як однієї з магістральних течій сучасної економічної думки.

Об'єктивна зумовленість появи маржиналізму була пов'язана з новими історичними реаліями розвитку капіталізму в 60—70-ті рр. XIX ст.:

- глибокими якісними змінами у характері, структурі виробництва та методах управління економікою, які відбувалися під впливом науково-технічного прогресу;
- інтенсивним розвитком ринкових відносин, ускладненням господарських зв'язків та ринкової кон'юнктури;
- переходом економіки у монополістичну стадію розвитку, модифікацією моделі ринкової конкуренції;
- якісними зрушеннями у структурі споживчих потреб, формуванням ринку споживача на зміну ринку виробника;
- зростаючою індивідуалізацією господарського життя, формуванням принципово нового типу економічної поведінки та взаємозв'язків між економічними агентами;
- актуалізацією потреб у рекомендаціях щодо раціонального господарювання на мікрорівні на основі вивчення конкретних проблем ринкової

економіки (взаємодії ціни, попиту, пропозиції, оптимальної комбінації факторів виробництва в межах окремих підприємств тощо).

Маржинальній революції сприяли також якісні зміни у розвитку наукового знання, які відбулися у другій половині XIX ст. і були пов'язані:

- з кризовим станом класичної політичної економії, заснованої на витратній концепції вартості та ідеї безмежних можливостей розширення виробництва;
- прогресом точних наук, математичних дисциплін на основі розвитку диференціального числення та функціонального аналізу;
- еволюцією гуманітарних дисциплін (філософії, психології, соціології) у напрямку подолання кризи позитивізму та формування нових парадигм.

б). Австрійська школа граничної корисності.

Протистояння трудовій теорії вартості Маркса потребувало теоретичного вчення, яке було б більш вагомим, ніж навколонуковий емпіризм нової історичної школи. На виконання цього соціального замовлення і з'явилася австрійська школа, яка заснувала так званий «неокласичний» напрям у політичній економії.

Передвісником граничного аналізу та деяких інших важливих теоретико-методологічних положень маржиналізму був німецький поміщик **Йоган Генріх фон Тюнен (1783—1850)**, який успішно застосовував свої знання з математики та економічної теорії для узагальнення власного господарського досвіду.

Серед творчого доробку Й. Тюнена чільне місце належить побудованій вченим економіко-математичній моделі державного господарства, яка стала першою спробою опису економічних зв'язків та залежностей мовою математики, з використанням диференціального числення.

Економіко-математична модель И. Тюнена заснована на ряді спрощень:

- ізолювана держава має територію у вигляді кола, у центрі якого знаходиться єдине Місто;
- навколо Міста концентричними колами розташовані ферми;
- земля на території держави має однакову родючість і придатна для будь-якої галузі сільськогосподарського виробництва;
- весь ринок збуту зосереджений у Місті, де здійснюється обмін сільськогосподарської продукції на промислову;
- зовнішньої торгівлі немає, держава ізолювана від решти країн світу;
- єдиним видом транспорту є гужовий (віз з кіньми), оскільки в державі немає судноплавних річок та каналів.

Маржиналізм, відомий під назвою теорія граничної корисності та граничної продуктивності перетворився на самостійну течію буржуазної політекономії в другій половині XIX ст

«Батьком» цього напрямку економічної теорії вважають Германа Генріха Госсена (1810—1858), ідеї якого стали важливою складовою теорії граничного аналізу, лягли в основу теорії поведінки споживача, пошуку

оптимуму за обмежених ресурсів. У 1854 році він сформулював основні тези вчення «граничної корисності», а саме:

- цінність усякої речі визначається ставленням до неї людини;
- головне завдання економічної науки - це дослідження і з'ясування ставлення людини до речей, вивчення потреб людини і можливостей їх задоволення;
- об'єкт дослідження - індивідуальна людська психологія.

Головна праця вченого *"Еволюція законів людської взаємодії"* (1854) започаткувала нетрадиційний підхід в економічних дослідженнях, пов'язаний з переміщенням проблеми оптимізації у центр теорії цінності. Спираючись на ідеї утилітаризму та розумного егоїзму, Госсен вважав основою економічної поведінки психологічну оцінку та вибір благ індивідами. Відтак вчений пропонував перейменувати політичну економію в учення про задоволення. У сучасній економічній літературі головні теоретичні висновки вченого отримали назву першого і другого законів Гессена.

Перший закон Госсена (закон насичення потреб або принцип спадної граничної корисності) розкриває залежність, згідно з якою "Величина (інтенсивність) задоволення буде послідовно зменшуватися, якщо ми будемо безперервно задовольняти свою потребу в тому самому задоволенні до того часу, поки не досягнемо пересичення" 1. Важливо зазначити, що вчений вперше показав, що задоволення потреб має поступовий характер. Він зобразив принцип спадної граничної корисності за допомогою кривої, показавши її відмінність від кривої попиту.

Другий закон Госсена (закон вирівнювання граничних корисностей, або закон) рівномірного задоволення потреб) наголошує на тому, що оптимальна структура споживання досягається за умов рівності граничних корисностей благ, які споживаються.

Австрійська школа маржиналізму отримала назву "суб'єктивно-психологічної", оскільки в основу теоретичних досліджень її представників були покладені суб'єктивні фактори: індивідуальні оцінки корисності, зіставлення вигод і втрат, очікування тощо.

Засновником нової школи став відомий австрійський вчений **К. Менгер** (1840—1921), один з першовідкривачів теорії граничної корисності, яка знайшла продовження у суб'єктивних теоріях витрат виробництва, капіталу та процента, започаткованих його учнями **Ф. Візером** (1851 — 1926) та **Е. Бем-Баверком** (1851 — 1919).

Визначивши у якості основи економічної діяльності психологію суб'єкта господарювання, яка зумовлює його потреби, мотиви діяльності та економічну поведінку, представники австрійської школи побудували систему економічних категорій, засновану на суб'єктивній оцінці корисності благ як визначального чинника ціни товарів споживчого і виробничого призначення.

Австрійська школа аналізує людську діяльність у світі невизначеності. Вона досліджує людину, суб'єктивний і непередбачуваний вибір якої чинить опір будь-яким спробам загнати себе в рамки механістичної науки.

Строгий методологічний індивідуалізм. Пояснюючи економічні явища як рівнодію індивідуальних переваг і рішень, представники австрійської школи виступали проти будь-якого агрегування. Вони були переконані, що складні суспільні явища можуть бути адекватно пояснені як логічні наслідки дій, суб'єктивного сприйняття і психологічних настанов окремих індивідів.

Менгер описував ринкову економіку в категоріях строгих законів. Прикладами подібних законів він вважав закон спадної граничної корисності (з якого виводився закон попиту), рікардівський закон ренти та ін.

Стверджуючи, що причиною обміну є відмінність суб'єктивної цінності одних і тих самих благ для різних індивідів, К. Менгер зазначав, що обмін триватиме до тих пір, поки не зрівняються відносні цінності обмінюваних благ для обох контрагентів.

Обґрунтовуючи продуктивність економічних мінових операцій, вчений наголошував на тому, що обмін змінює граничну цінність благ шляхом збільшення або зменшення їх запасу.

Критикуючи теорію заробітної плати класиків, згідно з якою ціна простої праці тяжіє до мінімуму засобів існування робітника та його сім'ї, К. Менгер трактував останню як рентний дохід, який визначається перевагами високої кваліфікації або таланту.

Організаційному оформленню австрійської школи маржиналізму значною мірою сприяв учень К. Менгера барон **Фрідріх фон Візер** (1851—1926), професор Празького (1884—1902) та Віденського (1903—1922) університетів, автор праць "Походження і основні закони господарської цінності" (1884), "Природна цінність" (1889), "Теорія суспільного господарства" (1914) та ін.

Абсолютизуючи психологічні засади економіки, Ф. фон Візер трактував політичну економію як розділ прикладної психології, покликаний пояснювати економічні явища за допомогою аналізу мотивів економічної діяльності. Він чітко сформулював ідеї австрійської школи, впровадивши в науковий вжиток терміни "гранична корисність", "приписування", "закони Госсена", "граничний продукт" тощо.

Видатним теоретиком «маржиналізму» вважають Євгена Бем - Баверка (1851-1914), професора Віденського університету. Його основні праці - «Основи теорії цінності господарських благ» (1886), «Капітал і прибуток» (1889). Назва «маржиналізм» походить від французького слова «marginal» - крайній, граничний.

Основні теоретичні здобутки вченого:

Розгорнутий виклад теорії цінності, заснованої на ідеї граничної корисності.

Обґрунтовуючи суб'єктивно-психологічний підхід до визначення цінності, Е. Бем-Баверк виокремив три види корисності:

- просту (абстрактну) корисність, яка не є цікавою для політичної економії, оскільки визначається фізико-хімічним складом речі й характеризує "здатність речі давати якийсь об'єктивний результат (наприклад, здатність хліба наситити людину)";

- *кваліфіковану (конкретну) корисність* — "те значення, яке має матеріальне благо або комплекс матеріальних благ з погляду добробуту суб'єкта". На думку вченого, саме конкретна корисність як основа цінності повинна бути предметом дослідження економічної науки. Розвиваючи цю тезу, Е. Бем-Баверк звертав увагу на те, що "для утворення цінності необхідно, щоб з корисністю поєдналась рідкісність, — не абсолютна, а лише відносна, тобто у порівнянні з розмірами наявної потреби у речах цього роду";

- *субституційну корисність* — гранична корисність того блага, від якого людина вимушена відмовитись, щоб придбати певну річ. Наводячи приклад із загубленим пальто, вчений стверджував, що гранична корисність останнього визначається граничною корисністю тих товарів, якими людина вимушена пожертвувати, щоб придбати нове пальто.

Розкриваючи взаємозв'язок граничної корисності та механізму ринкового ціноутворення, Е. Бем-Баверк виокремив:

- *суб'єктивну (індивідуальну) цінність*, засновану на особистих оцінках товарів окремими суб'єктами господарювання (покупцями і продавцями);

- *об'єктивну (ринкову) цінність* — мінові пропорції, які формуються на ринку під впливом конкуренції.

Порушуючи питання про походження капіталу, вчений дійшов висновку, що останній є одночасним результатом заощадження і виробництва. Він стверджував, що для формування капіталу необхідно "із повсякденного споживання зекономити необхідні продуктивні сили," які "є об'єктом безпосереднього нагромадження".

Трактуючи капітал як "проміжний продукт природи і праці", вчений розмежував:

- *приватний (дохідний) капітал* — сукупність засобів, призначених для придбання благ;

- *суспільний (виробничий) капітал* — сукупність проміжних продуктів, призначених для виробничого використання.

Важливо зазначити, що наблизивши економічну науку до потреб господарської практики, представники австрійської школи розширили межі економічних досліджень, започаткувавши:

- *поглиблене дослідження економічних проблем на мікрорівні;*

- *граничний аналіз як універсальний метод дослідження динамічних і нестійких взаємозв'язків;*

- *системний підхід до вивчення споживчих вартостей на основі розмежування благ вищого та нижчого порядків;*

- *концепцію альтернативних витрат та теорію приписування;*

- *теорії невизначеності, очікувань, лагові концепції, засновані на врахуванні фактора часу в економічних дослідженнях;*

- *дисконтування як процедуру зведення оцінки майбутніх благ до теперішніх цінностей;*

- дослідження взаємозв'язку корисності та ціни, закономірностей формування споживчого попиту, взаємозв'язку попиту та пропозиції у ціноутворенні, оптимізаційних моделей господарської діяльності тощо.

в) Кембриджська та Американська школа маржиналізму

Формування неокласичної економічної теорії розпочалося на другому етапі маржинальної революції, що знайшло відображення у творах представників кембриджської та американської шкіл. На противагу класичній політичній економії, спрямованій на аналіз глобальних динамічних процесів та закономірностей розвитку ринкової економіки, неокласики прагнули сформулювати закономірності оптимального господарювання та визначити принципи рівноваги на мікрорівні за умов вільної конкуренції.

Керуючись маржиналістськими принципами економічного аналізу, представники неокласичного напрямку намагались дослідити так звані "природні" закони, які визначають цінність (ціну) товарів споживчого та виробничого призначення, а також розподіл доходів у суспільстві. Термін "неокласична теорія" першим запровадив у науковий вжиток видатний американський економіст Т. Веблен, який звертав увагу на те, що представники нового напрямку економічної думки не вийшли за межі утилітаризму та гедоністської психології висновку, що і класична школа, а саме, що абсолютна свобода конкуренції реалізує максимум задоволення для кожної приватної особи, і в цьому пункті вона відновлює... велику класичну традицію.

Обґрунтовуючи внутрішню стійкість капіталістичної економіки, заснованої на дії конкурентних сил, неокласики висунули теорію загальної економічної рівноваги. Вони стверджували, що механізм вільної конкуренції та ринкового ціноутворення забезпечує "алокаційну ефективність" (повне використання економічних ресурсів) і "справедливу" винагороду факторів виробництва. Водночас у рамках неокласичної теорії було започатковане дослідження нових явищ, породжених "провалами ринку" (екстерналій або зовнішніх ефектів, монополій, виробництва суспільних благ тощо), які викликають необхідність державного втручання в економічне життя.

Характерні риси методології неокласиків:

1. Функціональний аналіз, відмова від казуального (причинно-наслідкового) методу класичної школи та гіпертрофованого суб'єктивізму представників австрійського маржиналізму.

2. Мікроекономічний підхід, дослідження ринкової рівноваги на основі аналізу поведінки окремих економічних суб'єктів; трактування макрорівно-ваги як результату взаємодій мікроодиниць.

3. Аналіз статичних рівноважних господарських систем, заснованих на досконалій конкуренції; абстрагування від суперечностей виробництва та споживання, проблем реалізації та економічних криз.

4. Широке застосування математики та економічних моделей не лише як ілюстративного матеріалу, але і як важливого інструменту теоретичного аналізу.

5. *Синтетичний підхід, спрямований на поєднання протилежний наукових підходів, традицій, методів та прийомів наукових досліджень.*

Особливе місце у системі неокласичних концепцій посідають теоретичні розробки кембриджської школи, заснованої видатним англійським економістом **А. Маршаллом (1842—1924)** та його послідовниками **А. Пігу (1877— 1959)** та **Ф. Еджуортом (1845—1926)**.

Економічна теорія А. Маршалла

Відомий англійський економіст, професор Кембріджського університету Альфред Маршалл (1842-1924) був першим, хто зайнявся мікроекономічним аналізом. Він розробив основи економічної політики монополістичної фірми. Основні праці Маршалла «Принципи економіки» (1890) та «Промисловість і торгівля» (1922).

Альфред Маршалл представник Кембріджської школи.

Розмірковуючи над сутністю категорії "капітал", вчений виокремив дві її найважливіші складові: **"здатність виробляти і здатність нагромаджувати"**.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує думка А. Маршалла про те, що здібності людини як засоби виробництва так само важливі, як і будь-який інший вид капіталу. Вчений прийшов до висновку, що мотиви, які "змушують людину акумулювати капітал у голові свого сина в процесі навчання" аналогічні мотивам, які "керують нею при нагромадженні матеріального капіталу для сина".

Розуміння ролі та значення "людського капіталу" дало змогу А. Маршаллу відмовитись від рикардівського трактування динаміки економічного зростання, яке базувалось на неухильному падінні граничної продуктивності капіталу.

Він також звертав увагу на те, що "у переважній більшості галузей технічні знання і навички стають з кожним днем усе менш суттєвими порівняно з такими якостями, як здатність правильно приймати рішення, оперативність, винахідливість, обережність і наполегливість у досягненні мети".

Рушійною силою розвитку суспільства вчений вважав економічну свободу та конкуренцію. Він звертав увагу на те, що "...самостійність і звичка кожного самому обирати свій власний шлях, віра у власні сили; обачливість і разом з тим швидкість у виборі рішень та суджень; звичка передбачити майбутнє і визначити курс дій з урахуванням далеких цілей" є факторами, які спонукають людей як до конкуренції, так і до співробітництва.

Розроблені А. Маршаллом математичні і графічні методи аналізу в економічній теорії відрізнялись такою переконливістю, виразністю і науковою точністю і вийшли так далеко за межі "чистих ідей" його попередників, що ми цілком виправдано можемо вважати його засновником сучасної графічної економічної науки.

А. Маршалл:

- 1) розмежував індивідуальний та ринковий попит, зазначивши, що останній "є сумою попитів усіх окремих осіб" за кожного із можливих рівнів цін;
- 2) сформулював закон попиту, згідно з яким "...кількість товару, на який формується попит, зростає за зниження ціни і скорочується за підвищення;

3) дав графічну інтерпретацію закону попиту, довівши, що "крива попиту характеризується одним загальним правилом, яке проголошує, що по всій своїй довжині вона має від'ємний нахил".

Багато уваги приділив Маршалл питанням ціноутворення.

Ціна, є обмінною пропорцією, за якою товари і гроші взаємно обмінюються.

Існують декілька різновидів цін, серед них:

- ціна покупця - визначена корисністю товару, це торішня межа ціни;
- ціна продавця - визначена витратами на виробництво товару, це долішня межа ціни;
- ринкова ціна - знаходиться поміж значеннями цін покупця й продавця, визначена пропозицією й попитом.

Так, за Маршаллом, заробітна плата є винагородою робітникові за те, що він жертвує своєю працею. Прибуток капіталіста складається з двох частин:

- 1) підприємницький дохід, - винагорода капіталістові за нагляд за виробництвом;
- 2) процент - винагорода капіталістові за очікування результатів (або за ризик).

Американська школа неокласики

Вагомий внесок у формування неокласичного напрямку економічної думки здійснив видатний вчений, засновник американської школи маржиналізму Джон Бейте Кларк(1847 – 1933), автор праць "Філософія багатства" (1886), : "Розподіл багатства" (1899), "Проблеми монополії" (1901), "Сутність економічної теорії"(1907) та ін.

Політекономія, за Кларком, складається з двох частин:

1) економічна статика - це наука рівноваги в економіці, тобто коли змін в господарстві немає. Саме в цьому стані можливе вивчення економічних законів. Але це уявна модель.

2) економічна динаміка - це наука про відхилення економіки від стану, рівноваги, а також про перехід від одного стану до іншого. Предметом вивчення є міжгалузеві диспропорції, невідповідність пропозиції й попиту.

Заглиблення у маржиналістські ідеї та неординарність аналізу дали змогу американському досліднику сформулювати ряді нових ідей, які лягли в основу неокласичної економічної теорії:

- Застосовуючи маржинальний аналіз не до приросту благ, а до приросту її окремих корисних якостей, Дж.Б. Кларк обґрунтував ідею, згідно з якою ціна товару вимірюється сумою граничних корисностей усіх його властивостей, кожна з яких стосується окремого класу споживачів (закон Кларка).

- Дж.Б. Кларк одним із перших розмежував капітал і капітальні блага. Стверджуючи, що у виробництві завжди задіяні чотири фактори, кожен з яких має специфічну продуктивність і робить свій внесок у цінність продукту, вчений був переконаний, що власнику відповідного фактора має належати його

специфічний внесок: капіталу — процент, капітальним благам — рента, підприємницькій діяльності — прибуток, а праці — заробітна плата.

Закон спадної продуктивності.

Спираючись на концепцію спадної граничної корисності, ідеї Т. Мальтуса щодо спадної родючості ґрунтів та здійснене Й. фон Тюненом дослідження спадної продуктивності праці та капіталу, Дж.Б. Кларк обґрунтував **закон граничної продуктивності факторів виробництва**.

Згідно з цим законом за умов вільної конкуренції та мобільності суб'єктів господарювання послідовне збільшення будь-якого виробничого фактора при незмінній величині інших призводить до зменшення приросту продукції.

Іншими словами, гранична продуктивність змінного фактора постійно скорочується.

Згідно із законом спадної продуктивності Кларк пояснює також порядок створення доходів:

➤ праця одержує зарплату, яка визначена «граничною продуктивністю», а якщо кількість робітників зростає, продуктивність праці знижується, як наслідок, зарплата зменшується;

➤ капітал отримує прибуток, також визначений його «граничною продуктивністю», а якщо кількість капіталу зростає, робітники не встигають увесь капітал застосувати, віддача на одиницю капіталу знижується, прибуток зменшується;

➤ земля отримує ренту, що визначена її «граничною продуктивністю», тобто якщо кількість оброблюваної землі зростає, робітники не в змозі її усю обробити, віддача на одиницю площі земельної ділянки знижується, рента зменшується;

➤ отже, усе цілком природно, ніякої експлуатації немає.

Вбачаючи своє завдання у тому, щоб "показати, що розподіл суспільного доходу управляється природним законом, і що цей закон, якщо він діє без перешкод, дає кожному фактору виробництва ту суму багатства, яку цей фактор створює", **вчений стверджував, що:**

1) процеси виробництва і розподілу мають єдину основу — граничну продуктивність факторів;

2) участь кожного виробничого фактора у створенні цінності продукту визначається його граничною продуктивністю;

3) граничний продукт як критерій оцінки внеску кожного фактора у створення цінності продукту є приростом продукції, одержаним у результаті збільшення певного виду фактора на одиницю при незмінній величині інших;

4) граничний продукт визначає справедливий рівень цін факторів виробництва і справедливий рівень доходів їх власників.

г) Шведська (стокгольмська) школа. Її засновником був **Кнут Вікссель (1852-1926)**, праці якого заклали основи багатьох нових напрямів у західній економічній думці, зокрема вчення про «недосконалу конкуренцію», теорії

кредитно-грошового регулювання циклу, теорії ціни та ін.

Найбільш відомі у науковому світі дослідження Вікселя «Цінність, капітал і рента» (1893) та «Проценти на капітал і ціна товарів» (1898).

Головна проблема, на якій зосереджував свою увагу Віксель, - це проблема динаміки цін.

У неокласичній теорії трактування ціни, стверджував він, подавалося з двох протилежних позицій:

➤ з одного боку - як суб'єктивно-психологічне пояснення ціни одного товару в маржиналістському розумінні;

➤ з іншого - як об'єктивне трактування загального руху цін у дусі кількісної теорії грошей.

Густав Кассель (1866-1945) - шведський економіст, праця якого «Природа і необхідність процента» (1903) була визнана важливою віхою в розвитку теорії процента й грошей. Інша книга Касселя - «Теорія соціальної економіки» охоплює низку проблем, найважливішою з яких є торговельно-промисловий цикл. У першому виданні автор чітко розмежовує ранні (до 1870 р.) торговельні кризи і сучасні економічні цикли періоду 1870- 1914 рр. А вже в 1931 р. він стверджував, що не можна впевнено сказати, яку саме роль відіграють цикли в економічному житті.

д) Математична школа в політичній економії. Математичні концепції політекономії беруть початок у працях Курно і спираються, переважно, на теорії суб'єктивної корисності та продуктивності факторів виробництва.

Самостійність і конструктивність математичного методу полягає в тім, що це не тільки метод описування, а й метод дослідження, причому не лише кількісного, а і якісного.

Поряд з Курно перші спроби застосування математики в економіці зробили італієць Дж. Сева, швейцарець Д. Бернуллі, француз Ф. де Форбонна, німець Й. фон Тюнен.

Леон Вальрас (1834-1910, Швейцарія), запропонував модель «рівноваги народного господарства», згідно з якою рівність попиту й пропозиції по кожному товару повинна забезпечуватися за допомогою врівноважених цін.

Окремим випадком стану рівноваги є рівновага у виробництві, яка, за Вальрасом, є рівна прибутковість грошової одиниці, вкладеної у виробництво **«граничної одиниці»** кожного товару.

Леон Вальрас:

1. Створив першу математичну модель загальної ринкової рівноваги. Передумови моделі:

2. Вільна конкуренція.

3. Вільна, досконала інформація.

4. Миттєве пристосування цін до змін в ринковому середовищі.

5. Жорстка технологія і технічний зв'язок між витратами чинників і випуском продукції.

Всі економічні суб'єкти діляться на дві групи:

- а) власники виробничих послуг - продають чинники виробництва і купують споживацькі товари;*
б) підприємці - продають товари і купують чинники виробництва.

Економічні погляди Вільфредо Парето:

1. Запропонував модель «рівноваги доходів», згідно з якою рівновага - це такий стан економіки, що не дає можливості жодному учаснику обміну поліпшити свою функцію корисності без того, щоб одночасно з цим не погіршилися функції корисності інших учасників обміну. А тому будь-які спроби соціалістів вчинити перерозподіл доходів приречені на поразку.

2. Зовнішньо моделі Вальраса і Парето мають витончений математичний вигляд і водночас з цим вони теоретично-абстрактні. Головним їх недоліком є те, що ці моделі мають статичний характер. Тобто величини, що в них розглядаються, прийняті як незмінні, постійні за часом.

3. Жодна економіка не є незмінною системою. І в кожній економіці час від часу відбуваються якісні зрушення виробничих сил, економічні кризи, опосередкований вплив інвестицій в одній галузі на розвиток інших галузей економіки, та багато ще чогось динамічного.

4. І насамперед це моделі, що засновані на принципі «акселерації» - від латинського слова «ассеієго» - прискорювати. Такі моделі припускають, що у певний момент часу, незадовго до початку економічної кризи, необхідно прискорити розвиток занепадлих галузей шляхом інвестування в ці галузі.

Разом з тим, до певних досягнень математичної школи можна віднести:

- винайдення деяких пропорцій між відтворенням та розширенням основного капіталу;*
- відображення впливу інвестування на розвиток й зміїну у міжгалузевих пропорціях.*